

the family in the new environment of life. The social services should be based on the assessment of the needs of migrants, the analysis of which allows to decide carefully on the degree of vulnerability of migrants and help them, the complexity of the case and apply the method of case management (social support), or other methods.

The practical significance of the article lies in the identifying problems and migrants list and order of social services for solving the problems of displaced persons. The prospects for future researches are justification for case management algorithm with migrants.

Key words: *internally displaced persons, migrants, problems, needs, needs assessment, case management, family-centered approach, problem-oriented approach, social support.*

УДК 37.013.42

Ю. І. Чернецька

КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»

Харківської обласної ради

ПРОЦЕС РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ НАРКОЗАЛЕЖНИХ ОСІБ: СТРУКТУРНИЙ АНАЛІЗ

У статті представлено науковий погляд на структуру процесу ресоціалізації наркозалежних осіб, здійснений за допомогою методів аналізу наукової літератури, співставлення провідних дефініцій. Метою статті є розкриття структурних компонентів ресоціалізації наркозалежних осіб. Структуру ресоціалізації представлено трьома процесами: реабілітації, адаптації та інтеграції особистості. Реабілітацію представлено як процес відновлення на різних рівнях особистості. Соціальна адаптація розглядається як процес пристосування наркозалежних до умов соціального середовища, що постійно змінюється. Інтеграція розглядається як процес, який забезпечить поєднання наркозалежної особистості із соціальним середовищем.

Ключові слова: *ресоціалізація наркозалежних осіб, структура ресоціалізації, реабілітація, соціальна адаптація, інтеграція.*

Постановка проблеми. Актуальність розробки структурних складових процесу ресоціалізації наркозалежних осіб зумовлюється суперечністю між потребою в науковому обґрунтуванні структури процесу ресоціалізації та відсутністю таких доробок, або науковою невизначеністю в даному питанні. Дію цієї суперечності підсилює те, що наявні наукові підходи оминають дослідження соціально-педагогічного аспекту проблеми ресоціалізації наркозалежних осіб як окремої специфічної соціальної категорії. Отже, не виникає сумніву щодо вчасності й актуальності окресленої проблеми.

Аналіз актуальних публікацій свідчить, що досліджувані нами наукові категорії, які складають структуру ресоціалізації, «адаптація» та «соціальна адаптація», представлені в роботах учених Г. Балла, Т. Вершиніної, Т. Дічева, Г. Гусева, А. Кавалерова, І. Милославової, В. Паригіна, Г. Царегородцева, Л. Шпак. Не менш розробленим терміном є «реабілітація»: особливості соціально-педагогічної реабілітації дітей і підлітків досліджувалися Н. Востріковою, З. Білоусовою, Т. Івановою, Е. Мавріною, Л. Міщик, С. Коношенком, історичний аспект реабілітації різних категорій дітей

досліджено Н. Заверико, І. Зверевою, В. Шпак, питання соціальної реабілітації різних категорій осіб представлено в роботах Д. Ільчова, С. Толстоухової, І. Пінчук та ін. Проблема інтеграції в різних аспектах розглянута в дослідженнях Б. Ахлібінського, В. Безрукової, А. Урсул, М. Чепікова та ін.

Тож, **метою статті** є розкриття структурних компонентів ресоціалізації наркозалежних осіб та їх аналіз.

Провідними методами дослідження є аналіз наукової, довідкової та науково-методичної літератури, співставлення й порівняння наукових категорій із метою виділення сутності основних категорій дослідження.

Виклад основного матеріалу. Переходячи до розробки й опису структурних складових процесу ресоціалізації наркозалежних осіб, зазначимо, що структура (від лат. Structūra – «будова») – це сукупність стійких зв'язків об'єкта, які забезпечують його цілісність і тотожність самому собі, тобто, забезпечують збереження основних властивостей при різноманітних зовнішніх і внутрішніх змінах. У педагогічному розумінні під структурою процесу ресоціалізації наркозалежних будемо розуміти внутрішню будову цього процесу, який відбувається в межах середовища ресоціалізації та складається з певних процесів.

Досліджуючи ресоціалізацію наркозалежних осіб, структурними складовими процесу їх ресоціалізації є такі взаємообумовлені та взаємозалежні один від одного процеси, як реабілітація (фізична, психологічна, соціальна реабілітація як процеси відновлення особистості на різних рівнях), соціальна адаптація, що дозволить пристосуватися наркозалежному до умов соціального середовища, яке постійно змінюється, та інтеграція, яка забезпечить поєднання із соціальним середовищем; ці процеси в їх сукупності, дозволяють особистості досягти самореалізації в гармонії із соціальним середовищем.

Як бачимо, процеси реабілітації, адаптації та інтеграції мають взаємоперетинаючий характер, не окреслюючись межами суто одного окремо взятого процесу, оскільки вони зумовлюються низкою чинників ресоціалізації, (середовищними, особистісними і виховними), характеризуються нерівномірністю розгортання в часі та просторі, а найголовніше, розгортаються саме в зазначеній послідовності: спочатку відбувається реабілітація особистості, яка дозволяє розгорнутися процесу соціальної адаптації, остання з часом зумовлює включення наркозалежної особистості до соціального загалу, тобто здійснити інтеграцію колишніх наркозалежних у соціальне середовище, тим самим дозволяючи дійти кінцевої мети ресоціалізації – зміни норм і цінностей, моделей поведінки наркозалежної особи, надбання позитивного соціального досвіду для реалізації можливості повноцінного функціонування в суспільстві.

Отже, ми наблизилися до розгляду процесів реабілітації, адаптації та інтеграції як складових процесу ресоціалізації наркозалежних.

З метою аналізу міждисциплінарної дефініції «реабілітація», звернемося до наукових і довідкових джерел. Загальновідомо, що поняття «реабілітація» виникло в медицині й поступово набуло того змісту, який цікавить нас із соціально-педагогічних позицій. У словнику із соціальної педагогіки зазначено, чим вирізняються медична й педагогічна реабілітація, мета яких відновлення (чи компенсація) порушень функцій організму та працездатності хворих та інвалідів.

Спираючись на значний науковий доробок із проблеми реабілітації, зокрема, особливості соціально-педагогічної реабілітації дітей і підлітків, що досліджувалися Н. Востріковою, З. Білоусовою, Т. Івановою, Е. Мавріною, Л. Міщик, С. Коношенком, зауважимо, що наша мета – з'ясувати, як цей термін розкривається стосовно наркозалежних. Найбільш точно, на нашу думку, це поняття розкрито у словнику для фахівців соціальної сфери, де «реабілітація» визначається як комплекс медичних, психологічних, педагогічних, професійних, юридичних заходів, спрямованих на відновлення чи компенсацію порушених або втрачених індивідом суспільних зв'язків і відносин внаслідок змін стану здоров'я, соціального статусу, втрати близьких людей, навичок навчальної діяльності, соціальної дезадаптації та ін., які супроводжуються стійкими розладами функцій організму (інвалідністю), захворюванням на алкоголізм, наркозалежність, втратою соціального статусу, роботи, житла, близьких людей і тяжкими переживаннями таких втрат, скоєнням злочинів [3, 168–169]. Додамо, що допомога з реабілітації здійснюється в центрах соціальної реабілітації, спеціалізованих соціальних осередках і може містити різноманітні методи, спрямовані на зміну способу життя.

Виділені з аналізу наукової літератури [4; 5] основні складові реабілітації стосовно наркозалежних можна представити таким чином:

– лікувально-діагностична та відновлювальна терапія, спрямована на зняття абстинентного синдрому, виявлення й активізацію компенсаторних можливостей організму з метою забезпечення умов для повернення наркозалежної особи до нормальної життєдіяльності; профілактика ускладнень і рецидивів залежної поведінки, що за сутністю належить до медичної або фізіологічної реабілітації;

– відновлення й корекція психологічних якостей, властивостей наркозалежної особи, створення сприятливих умов для розвитку й утвердження наркозалежної особистості, які припускають відновлення втрачених здібностей особистості як прояв її пластичності; допомога у відновленні психічних станів, що були порушені внаслідок травматичної дії різних факторів і які складають психологічну реабілітацію;

– відновлення соціального досвіду та встановлення соціальних зв'язків, норм поведінки, спілкування, емоційної стабільності, активного соціального життя, поновлення соціального статусу, інтеграцію до відкритого соціуму,

розширення й поглиблення соціальних контактів з агентами позитивної соціалізації, входження в культурне середовище, відновлення професійних якостей і навичок, соціальних функцій, відновлення соціального середовища й умов життєдіяльності наркозалежної особи, порушені внаслідок деструктивних впливів наркотизації, що за сутнісними характеристиками складають зміст соціальної реабілітації;

– відновлення (компенсація) порушених функцій організму наркозалежної особистості, відновлення навичок навчання, самообслуговування, лічби та читання тих наркозалежних осіб, які внаслідок стану здоров'я тривалий час не навчалися або в результаті перенесених психічних травм по-іншому пристосовувалися до процесу навчання, до різних видів діяльності, що мають характер педагогічної реабілітації;

– запобігання повторній наркотизації, формування моральних цінностей і принципів, позитивного досвіду соціально схваленої поведінки, навичок конструктивного спілкування та взаємодії з оточуючими людьми, навичок асертивної поведінки, соціально-педагогічна допомога, підтримка наркозалежних у реабілітаційному центрі, соціально-педагогічний супровід постреабілітаційного періоду, соціально-педагогічна робота з сім'єю, сприяння поверненню наркозалежного в родину, допомога в самовизначенні, що за змістом складає соціально-педагогічну реабілітацію;

– відновлення юридичних прав особистості через скасування раніше визнаної вини, консультативна юридична допомога, підтримка наркозалежного під час перебування в суді (за потребою), що складають юридичну реабілітацію [3].

На нашу думку, можливість переходу від процесу реабілітації до процесу адаптації забезпечується тим, наскільки розв'язані завдання, що складають усі перелічені види реабілітації (медична, психологічна, соціальна, педагогічна, юридична), тобто наскільки задоволені базові потреби наркозалежної особи (стабілізація фізіологічного стану, психоемоційна рівновага, задоволеність соціальним статусом і становищем у групі тощо).

Переходячи до розгляду категорій «адаптація» та «соціальна адаптація», зазначимо, що аналіз робіт учених Г. Балла, Т. Вершиніної, Т. Дічева, Г. Гусева, А. Кавалерова, І. Милославової, В. Паригіна, Г. Царегородцева, Л. Шпак дозволяє стверджувати, що категорія «адаптація» є складним, багатоаспектним поняттям, яке не має єдиного тлумачення. Її розглядають як пристосування до умов існування, як єдність, взаємодію, гомеостатичну рівновагу з середовищем, форму захисту в ході пристосування до соціальних вимог. У всіх концепціях, які розглядають соціальну адаптацію, можна виділити деякі загальні риси: скрізь йдеться про взаємодію особи й середовища, причому особа виступає як активний суб'єкт цієї взаємодії й адаптується до середовища відповідно до своїх потреб, інтересів, прагнень. Практично в усіх визначеннях підкреслюється,

що адаптація – це процес пристосування й результат цього процесу. Крім того, соціальна адаптація розглядається як характеристика взаємовідносин індивіда із соціальним середовищем, взаємовідносин із людьми.

Загалом, вивчення сучасної наукової літератури щодо розуміння терміна «адаптація» показало, що провідні вітчизняні вчені досить різнобічно обґрунтовують змістове наповнення цієї категорії, вважаючи її і процесом (власне, сама адаптація), і дією (адаптаційна діяльність), і результатом (адаптованість). Водночас, досліджуючи проблеми адаптації наркозалежних, ми з'ясуємо питання співвідношення понять «десоціалізація і «дезадаптація».

Для вирішення завдань нашого дослідження принципове методологічне значення має ґрунтовний розгляд поняття «соціальна адаптація», що визначає взаємодію особистості з оточуючим середовищем завдяки активній участі індивіда у творчій перетворювальній суспільній діяльності. Вчені відзначають, що соціальна адаптація – це активне пристосування людини до умов соціального середовища (середовища життєдіяльності), завдяки якому створюються сприятливі умови для самопрояву та природного засвоєння, прийняття цінностей, норм, стилів поведінки в суспільстві. Отже, соціальна адаптація розуміється як процес розвитку людини протягом відносно короткого терміну часу, спрямований на формування внутрішньої гармонії та взаємодію з навколишнім середовищем; процес, у якому людина проявляє себе як суб'єкт взаємодії із середовищем. Процес соціальної адаптації має імовірнісний характер і розглядається в різних аспектах, що й визначає наявність різних видів соціальної адаптації. За ступенем активності суб'єкта адаптації визначаються активна(енергійне, активне ставлення людини до навколишнього середовища, прагнення досягти найкращих результатів, встановлення комунікативних зв'язків, активна участь у процесі пристосування) та пасивна (пасивне прийняття індивідом вимог довкілля, що характеризується слабкою мобілізацією адаптивних ресурсів), форми адаптації [2; 8].

Внутрішня позиція наркозалежного під час соціальної адаптації відіграє велику роль, зумовлюючи швидкість перебігу цього процесу, особливості розгортання, успішність [4]. До того ж, на думку І. Милославової, цей процес стає оптимальним лише за наявності в особистості достатнього адаптаційного потенціалу, що забезпечує її нормальний стан [6].

Отже, успішність адаптації наркозалежних залежить від багатьох чинників (індивідуальних та вікових особливостей особи, її здібностей, прагнень, переконань, ступеня залежності, стану здоров'я тощо) і може бути оцінена як адаптаційний потенціал особистості. На думку вчених, оцінка адаптаційного потенціалу є сукупною характеристикою функціонального статусу організму, що визначає його можливості щодо виконання відповідних

соціальних і біологічних функцій. У межах нашого дослідження визначення адаптаційного потенціалу наркозалежних ґрунтується, насамперед, на вивченні рівня їх десоціалізації, мотивації на одужання (досягнення мети ресоціалізації) та сформованості позитивного соціального досвіду.

Наступним структурним елементом ресоціалізації ми виділили інтеграцію наркозалежних у соціальне середовище.

Як науковий термін слово «інтеграція» давно увійшло в широкий вжиток. У працях Б. Ахлібінського, В. Безрукової, А. Урсул, М. Чепікова поглиблено поняття «інтеграція». За Б. Ахлібінським, інтеграція – це процес становлення зв'язків, які забезпечують взаємозалежність елементів і появу інтегративних якостей [1, 50–66]. На думку А. Урсул, інтеграція означає об'єднання в ціле частин [7, 167]. М. Чепіков подає таке визначення: «інтеграція – це взаємозв'язок, взаємодія, засіб широкого використання спільних ідей, прийомів роботи, дослідження навколишньої дійсності» [9, 48]. Отже, застосування терміна «інтеграція» в різних авторів має істотні відмінності, що утруднює сприйняття його як стабільного визначення. Також слід відзначити, що єдиний за своїм змістом комплекс інтеграційних заходів деколи позначався різними термінами – «адаптація», «соціалізація», «реадаптація» та ін. Термінологічні відмінності у визначенні сутності та змісту інтеграції зумовлені значною мірою тим, що для кожного напрямку науки, яка займається питаннями інтеграції наркозалежних, характерні свої особливі методи, підходи.

Щодо інтеграції соціальної, то в довідкових джерелах це визначення представлено як процес і стан поєднання складових частин соціуму, передусім, індивідів і груп, у єдину соціальну цілісність або систему; процес і стан поєднання різних за якістю соціальних елементів у функціонально єдиний організм, систему, цілісне утворення; процес входження до певної системи (цілісності), яка вже утворилась, тієї чи іншої соціальної частини (групи, індивіда), що зливається з системою й набуває ознак структурного, складового елемента [3, 55–56].

Щодо успішності соціальної інтеграції наркозалежних, слід відзначити, що не завжди достатньо сформованого рівня соціальності наркозалежних осіб, який вони придбали в ході ресоціалізації в умовах середовища ресоціалізації. Це виражається у «збої», який повертає наркозалежного до вживання психоактивних речовин, у так званому «зриві», або рецидиві вживання психоактивних речовин [5]. Тому важливо проектувати соціально-педагогічну діяльність, закладаючи елементи третинної профілактики наркозалежності.

Успішність інтеграції наркозалежних забезпечуватиметься налагодженням соціальної взаємодії наркозалежних, організацією соціально-педагогічного супроводу входження наркозалежних в соціальне середовище, а також шляхом запобігання повторної наркотизації колишніх залежних осіб.

Тому для якісного налагодження соціальної взаємодії необхідно: а) підтримувати створені позитивні зв'язки між наркозалежними особами, які перебувають в середовищі ресоціалізації; б) створити умови для достатнього отримання наркозалежними соціальних взаємодій для профілактики соціальної депривації в умовах вимушеної ізоляції в середовищі ресоціалізації.

Щодо здійснення соціально-педагогічного супроводу, слід зазначити, що соціальним педагогом вирішуються завдання щодо ефективного використання наявних у наркозалежної особи особистісних ресурсів, надання допомоги й підтримки задля можливості самостійного вирішення проблем і труднощів за рахунок мобілізації цих ресурсів особистості, а також забезпечення партнерських відносин між усіма суб'єктами ресоціалізації в соціальному середовищі.

Запобігання повторній наркотизації наркозалежних забезпечується допомогою в усвідомленні наркозалежними можливих факторів ризику, фрустраційних станів, тригерів і тригерних ситуацій (усе те, що нагадує про вживання наркотиків), соціальним навчанням, формуванням і розвитком ефективних навичок подолання наркотичного потягу в ході групового обговорення або індивідуальних консультацій із наркозалежними, веденням щоденника самоспостережень, саморефлексії.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Таким чином, комплексне дослідження складових процесу ресоціалізації наркозалежних осіб, здійснене в даній статті, дозволило дійти таких висновків: структурними складовими процесу ресоціалізації наркозалежних є такі взаємообумовлені та взаємозалежні один від одного процеси, як реабілітація (фізична, психологічна, соціальна реабілітація – відновлення особистості на різних рівнях особистості), соціальна адаптація, (яка дозволить пристосуватися наркозалежному до умов соціального середовища, що постійно змінюється), та інтеграція, (яка забезпечить поєднання із соціальним середовищем). Усі ці процеси в їх сукупності дозволяють особистості досягти самореалізації в гармонії із соціальним середовищем.

Перспективними напрямками дослідження проблеми ресоціалізації наркозалежних осіб є питання організації середовища в реабілітаційних центрах для здійснення ресоціалізації, побудови суб'єкт-суб'єктних стосунків у цьому середовищі, залучення родин наркозалежних як потужного ресурсу соціально-педагогічної роботи, а також питання створення умов у соціальному середовищі для можливості повноцінної соціальної адаптації та інтеграції наркозалежних в суспільство.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ахлибинский Б. В. Категориальный аспект понятия интеграции / Б. В. Ахлибинский // Диалектика как основа интеграции научного знания. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1984. – Вып. XII.
2. Беспалько О. В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях : [навч. посіб. для студ. вищих пед. навч. закл.] / О. В. Беспалько. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 134 с.

3. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. І. Д. Звереві. – Київ, Сімферополь : Універсум, 2013. – 536 с.
4. Кутянова И. П. Ресоциализация наркозависимых: социально-психологические аспекты : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05 / Ирина Петровна Кутянова. – СПб., 2007. – 249 с.
5. Методичні рекомендації з питань організації та функціонування центрів ресоціалізації наркозалежних / Державний ін-т проблем сім'ї та молоді. – К., 2004. – 200 с.
6. Милославова И. А. Адаптация как социально-психологическое явление / И. А. Милославова. – М. : Знание, 1973. – 119 с. – (Серия «Социальная психология и философия»).
7. Урсул А. Д. Философия и интегративно-научные процессы / А. Д. Урсул. – М. : Наука, 1981. – 367 с.
8. Хатунцева С. М. Проблемы теории адаптации / С. М. Хатунцева // Педагогіка та психологія. – Х. : ОВС, ХДГУ, 2002. – С. 68–75.
9. Чепиков М. Г. Интеграция науки: философский очерк [Текст] / М. Г. Чепиков. – М. : Мысль, 1975. – 246 с.

РЕЗЮМЕ

Чернецкая Ю. И. Процесс ресоциализации наркозависимых лиц: структурный анализ.

Статья посвящена научному представлению структуры процесса ресоциализации наркозависимых лиц, осуществленному с помощью методов анализа научной литературы, сопоставления ведущих дефиниций. Целью статьи есть раскрытие структурных компонентов ресоциализации наркозависимых лиц. Структура ресоциализации представляется тремя процессами: реабилитацией, адаптацией и интеграцией личности. Реабилитация рассматривается как процесс восстановления на разных уровнях личности. Социальная адаптация – как процесс приспособления наркозависимых к условиям социальной среды, которые постоянно изменяются. Интеграция рассматривается как процес, обеспечивающий объединение наркозависимой личности с социальной средой.

Ключевые слова: ресоциализация наркозависимых лиц, структура ресоциализации, реабилитация, социальная адаптация, интеграция.

SUMMARY

Chernetska Yu. The process of resocialization of drug-addicted people: structural analysis.

The article presents the research of the structure of a drug-addicted person's resocialization. Resocialization structure is represented by three processes: rehabilitation, adaptation and integration of a person. All processes are in unity and resocialization is conditioned by several factors (environmental, personal and educational).

The study structure is characterized by uneven deployment rehabilitation, adaptation and integration in time and space. Presented processes are unfolding in the following order: first rehabilitation is individual. The process of rehabilitation allows to deploy the social adaptation of a person. Social adaptation determines the inclusion of a drug-addicted person to society, that makes the integration of a former drug-addicted person in the social environment. The final goal of resocialization is changing norms and values, behavior patterns of a drug-addicted person, achieving a positive social experience for full functioning in the society. The sequence of implementation of each separate structural component resocialization can not be achieved without the implementation of the previous one.

That is, a drug-addicted person can not be integrated in a social environment without going through the processes of environmental (social) adaptation, therefore without

adaptive function, and the process of social adaptation will be extremely difficult without rehabilitation at all levels.

The features of the processes of rehabilitation, social adaptation and integration of a drug-addicted person. Rehabilitation is represented through its forms (physical, psychological, social rehabilitation as the recovery process at different levels of the individual). Social adaptation is seen as a process of adaptation to the conditions of a drug-addicted person to the conditions of the social environment that is constantly changing. Integration is seen as a process that will provide a combination of a drug-addicted individual with the social environment. All processes in their entity allow the individual to achieve resocialization of a drug-addicted person.

The perspective directions of the research of the problem of resocialization of drug addicts is the question of organization of the environment in rehabilitation centers for the implementation of resocialization, the construction of the subject-subject relations in this environment, involvement of families of drug addicts as a powerful resource for socio-pedagogical work, as well as the issues of creating conditions in the social environment for the possibility of social adaptation and integration of drug addicts into society.

Key words: *resocialization of a drug-addicted person, resocialization structure, rehabilitation, social adaptation, integration.*